

Anamın çox da böyük olmayan bir kitabxanası vardı və bu kitabxanada ən çox diqqətimi çəkən kitablardan biri də "Rüstəm və Söhrab" idi. Firdovsinin "Şahnamə" əsərinin bu məşhur hekayəsi ayrıca kitab şəklində çap olunmuşdu. Təxminən ötən əsrin 50-ci illərinin nəşri idi. Kitabın üz qabığındakı şəkildə diz çökmüş, saqqallı, yaşlı döyüşçü və onun da qucağında qılıncı ölümcül yaralanmış gənc döyüşçü təsvir edilmişdi. Hər dəfə kitabı əlimə götürəndə anam deyirdi ki, bunu oxumaq sən üçün çox tezdir, bir az böyüyəndən sonra oxuyarsan. Anamın qadağası kitaba marağımı daha da artırırdı. Bir gün kitabı oxudum, neçə yaşındaydım, dəqiq xatırlamıram. Amma bilirəm ki, səkkiz, ya da doqquzuncu sinifdə oxuduğum vaxtlar idi. "Rüstəm və Söhrab" bu qədim və əbədi mövzuda oxuduğum ilk kitab idi. Bu sətrləri yazanda tamam unutduğum bir məqamı xatırladım. Kiabi oxuyandan sonra uzun müddət o əsərin təsirindən çıxıb bilmədim və bir gün anama atamla bağlı indi xatırlamadığım bir sual verdim. Anam dərhal bu sualın hardan doğduğunu anladı. Mənə ilk sözü bu oldu: "Rüstəm və Söhrab"ı oxudun?"

Orta məktəbi bitirəndə atam mənə Firdovsinin qırmızı cildli "Şahnamə"ni başlandı. Atanın oğulu bilmədən öldürməsi içində saysız suallar doğururdu. Bu sualların isə cavabı yox idi. Çünki ruhumu təbiiyət edəcək anlayışlara hələ gəlib yetişməmişdim, tale və zərurət arasındakı fərqi anlaya bilmirdim. Hələ bilmirdim ki, dünyanın ilk insanı Adəmdən törəyən Qabil öz qardaşı Habilini öldürməklə, dünyanın ilk cinayətini törədib. Bilmirdim ki, Kron atası Urani öldürüb və onun hakimiyyətinə sahib olub. Zevs də atasını oxşar ssenari ilə öldürüb...

Kronu bu cinayəti törətməyə öz anası Geya sövq etmişdi. M.Şoloxovun "Xal" hekayəsini oxuyanda heyrətlənmişdim. Bu ki, Rüstəmlə Söhrab əhvalatının eynidir! Ata ilə oğul üz-üzə gəlirlər, ata qılıncı oğulu vurub öldürür, ölünün ayağından botinkanı çıxaranda, ayağındakı xaldan oğlunu tanıyır, üstündəki mauzeri çıxarıb gülləni öz ağzına sıxır. Çox sonralar anladım ki, bütün yaranan əsərlər yalnız bir mətnin tərkib hissələridir.

Orhan Pamukun "Qırmızı saçlı qadın" romanını oxuyarkən tanış mövzunun yeni qurğuda ərsəyə gəlməsinin şahidi oluruq. Əsərdə Firdovsinin "Rüstəm və Söhrab"ından və Sofoklun "Çar Edip"indən istifadə edən Pamuk, maraqlı bir süjet xətti qurur və bu xətti düşüncəli romançı olaraq bəlli bir sonluğa – qətl hadisəsinə gətirib çıxarır. Burada yazıçı oxucuya kömək edir, bütün ipuçlarını verir, intuisiya və məntiq kifayət edir ki, oxucu sonluğun necə bitəcəyini anlasın. Bu, Pamuk nəsrinə xas olmayan bir üsuldur. Nobelli yazıçının bundan əvvəlki əsərlərində olan çoxqatlılıq, işarə və şifrələr bu əsərdə, demək olar ki, yoxdur. Mövzu tam Pamuk təxəyyülünün hakimiyyəti altındadır. Təkrarlanan situasiyalar (Cemin atasının onları atıb getməsi, Mahmud ustaya qarşı ondan yaranan ata məhəbbəti, özü də bilmədən atasının sevgilisini vurulması və ondan övladının olması və qaçılmaz sonluq, oğlunun onu istəmədən öldürməsi) müxtəlif əfsanələri xatırlatsa da, oxucuya təkrar kimi yox, tam yeni, bənzəri olmayan bir hadisə kimi görünür. Oxucu belə də qəbul edir. Pamuk buna öz bənzərsiz istedadı ilə nail olur. O, hekayəsini bütün məkanlara və zamanlara dağıtmır, qədim zamanın əhvalatını yeni məkanda və yeni zamanda, yeni biçimdə təqdim edir.

Mahmud ustası quyunun dibində qoyub qaçan Cem günah hissindən qaça bilmir və tale, qəzavü-qədar onu otuz ildən sonra yenə həmin quyunun başına gətirib çıxarır. Ölüm onu burda, bu məkanda gözləyirdi. Əsərdə iki şəxs – Cem və qırmızı saçlı qadın danışır. Amma onların hərəkətlərini yazıçı yönləndirir. Hər şey üst qatdadır, Pamuk bu dəfə əvvəlki romanlarından fərqli olaraq oxucunu çətinliyə salmır. Amma yazıçının peşəkarlığı bu sadə, sadə olduğu qədər də mürəkkəb süjet xətti boyunca etdiyi taktiki gedişlərdə üzə çıxır. Bu əsər romanı necə yazmağın ən gözəl örnəyidir. Mütləq prosesində sanki bir skeletin tədricən necə ətə-qana dolduğunun şahidi oluruq. Məhz düşüncəli romançı bu cür əsər yazsa bilər.

"Düşüncəli" sözünü xüsusi vurğulamağım səbəbsiz deyil. Orxan Pamukun Harvard Universitetində roman sənətilə bağlı oxuduğu mühazirələrdən ibarət "Saf və düşüncəli romançı" kitabı var. Həmin kitabda Pamuk düşüncəli, belə də demək olar – texnar yazıçının romanı necə qurduğunu izah edir, bir növ, yazıçı mətbəxinə girir. Təxəyyülün, xəyal gücünün, hüdudsuz imkanları hesabına yazıçı qədim mətnlərdən qaynaqlanaraq bu mətnlərin müasir versiyasını yarada bilər.

Eyni süjet, bir növ, bu günə proyeksiya olunur. Amma kor-koranə şəkildə yox, düşünülmüş şəkildə! Bunun ən parlaq nümunəsi "Qırmızı saçlı qadın" romanıdır.

Əksər romanlarında olduğu kimi, bu əsərində də Pamukun dəyişməyən bir problemi var: Şərqlə-Qərb qarşılıqlı. Xatırlayırsınızsa, "Bəyaz qala" romanında Şərqlə Qərb tamam müxtəlif mədəniyyətlər kimi qarşı-qarşıya qoyulur, bu mədəniyyətlərin oxşar və fərqli cəhətləri müzakirə olunur. Üz-üzə oturub günlərcə mübahisə edərək bir-birlərinin mədəniyyətini anlamağa çalışan iki insan, iki ayrı dünyanın insanı sonda bir-birinin içində əriyir. "Səssiz ev"də qarbləşmə cəhdi Səlahəddin Darvinoğlunun təmsalında baş verir, əslində bu obraz Qərbi imitasiya edənlərə bir ironiyadır. "Yeni həyat"da isə Rıfki əmi öz komiksleri ilə yeni yetişən nəsli Avropa düşüncəsinə keçid üçün hazırlayır. "Qara kitab" və "Qar" romanlarında da Şərqlə-Qərb dillemləsi qəbəriqdir. Bəs "Qırmızı saçlı qadın"da nə baş verir?

Romanın qaynaqlandığı "Rüstəm və Söhrab" hekayətində Rüstəm İrani, Söhrab Turanı təmsil edir. Burada bir incə məqam isə atasının oğulu tanımamasıdır ki, bu məqamdan da Freydingin psixoanaliz nəzəriyyəsinə keçid almaq olur. "Qırmızı saçlı qadın"ın ikinci istinad nöqtəsi Sofoklun "Çar Edip" faciəsidir. Cem quyu qazarkən Mahmud ustaya bu əhvalatları niyə danışır?

Qorxularından xilas olmaq üçün. O, atasını sevmir, atası onları atıb, özü də solçu hərəkətin üzvüdür, dəfələrlə əqidəsi uğrunda həbsdə yatıb. Mahmud ustasının onun qayğısına qalması Cemi duyğulandırır, o, ustasına mehr salır, ona ata kimi yanaşır. Amma ehtiyatsızlıq üzündən Mahmud usta quyuda olanda Cemin əlindən qum dolu vedrə sürüşür və ustanın üstünə düşür. Biz çox sonra biləcəyik ki, əslində Mahmud usta quyuda ölmür. Amma Cem onun öldüyünü zənn edib oradan qaçır. Buna qədər isə qırmızı saçlı qadınla günahə batır. Gələcək ölümünün toxumunu qırmızı saçlı qadının bətnində buraxıb gedir. Cem, oğlu Ənvərlə qarşılaşarkən ölümün həyatın içindəki yerini və bu yerdən qaçışın mümkünsüz olduğunu anlayır. Otuz ildən sonra bu ölüm oğlunun cildində qarşısına çıxır; qırmızı saçlı qadından olan oğlu Ənvər onun həyatına son qoyur. Bu ölüm də təsadüf (təsadüf mü?) nəticəsində baş verir. Cem Qərbi, Ənvər isə Şərqi simvolizə edir.

Pamukun da sayğıyla andığı daha bir türk romançısı Əhməd Həmdü Tanpınarın "Hüzur" romanını xatırladım. Əsərdə cümhuriyyətin yenice yarandığı dövr təsvir edilir, gənclər qızgın müzakirələr aparırlar - Şərqlə yoxsa Qərb dəyərlərini təbliğ etməli? Tanpınar bütün varlığı ilə Şərqlə təərəfindədir, əsərin baş qəhrəmanı Mümtaz da Şərqlə təfəkkürünün məhsuludur.

Pamuk isə bu mübarizədə heç vaxt tərəf kimi çıxış etmir, situasiyanı təsvir edir, mürəkkəb süjet xətti bəzən oxucunu dolanbac yollara aparıb çıxarır. Bir həqiqətin arxasında başqa bir həqiqət gizləyir. Amma son nəticədə Şərqlə Qərb arasındakı bu qarşılıqsız eşq hekayətini çözmək yenə də oxucunun üzünə düşür.

Kənan HACI

Orxan Pamukun

"Qırmızı saçlı qadın"ı